

ภาพลักษณ์ “ธรรมราชา” ในฉันท์สรรเสริญพระมหารัชมังคลาจารย์
และฉันท์ดุสิตวงษ์พระพุทธรูปมหารัชมังคลาจารย์
The Image of “Dhamma Raja” in Emerald Buddha Praising Chan
and Dusadi Sungvoey Chan of Emerald Buddha

ยุดธิชัย อุดการดี^{1*} (Yutthichai Uppakandee)^{1*}

อภิชัย จันทร์เกษ² (Apichai Chankat)²

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเปรียบเทียบการถ่ายทอดภาพลักษณ์ “ธรรมราชา” ในฉันท์ดุสิตวงษ์ 2 เรื่อง ได้แก่ ฉันท์สรรเสริญพระมหารัชมังคลาจารย์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร และขุนสารประเสริฐ และฉันท์ดุสิตวงษ์สมโภชพระพุทธรูปมหารัชมังคลาจารย์ ปฐมมุนีและภาพเขียนไม่สมโภชพระราชาธิปไตยสมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี โดยมุ่งศึกษาภาพลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ที่กวีถ่ายทอดผ่าน มโนทัศน์ของคติธรรมราชาทั้ง 2 รัชสมัย ได้แก่ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ผลการศึกษาพบว่า ฉันท์ดุสิตวงษ์พระพุทธรูปมหารัชมังคลาจารย์ทั้ง 2 เรื่อง ปรากฏการถ่ายทอดภาพลักษณ์ธรรมราชา 3 ลักษณะ ได้แก่ ทศพิธราชธรรมราชสังคหวัตถุ และจักรวรรดิวัตร ซึ่งปัจจัย ที่ส่งผลให้การถ่ายทอดภาพลักษณ์ธรรมราชา มีความแตกต่างกัน ได้แก่ พระราชจริยาวัตร สภาพสังคม วัฒนธรรม และบริบท การนำไปใช้ อีกนัยหนึ่งที่แฝงไว้ในฉันท์ดุสิตวงษ์ทั้ง 2 เรื่อง คือการกล่าวถึง

^{1*} นิสิตปริญญาตรี หลักสูตรการศึกษาด้านจิต สหวิทยาภาษาไทย มหาวิทยาลัยทักษิณ

อีเมล : Yutthichai5119@gmail.com

² กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย โรงเรียนวรนาธิเฉลิม จังหวัดสงขลา อีเมล : apichai_cha@woranari.ac.th

^{1*} Undergraduate student, Bachelor of Education Program in Thai, Thaksin University, Thaksin University, E-mail : Yutthichai5119@gmail.com

² Thai Department, Woranarichaloem School, Songkhla, E-mail : apichai_cha@woranari.ac.th

* Corresponding author: E-mail address : Yutthichai5119@gmail.com

Received: July 18, 2021; Revised: April 5, 2022; Accepted: April 26, 2022

พระปรีชาสามารถในด้านต่างๆ ของพระมหากษัตริย์ไทย ได้แก่ ด้านการประพันธ์ด้านภาษา ด้านการส่งเสริมการประกอบอาชีพ และด้านการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ทั้งนี้จะเห็นได้ว่าฉันทดุสิตสังเวท ทั้ง 2 เรื่อง ได้ทำหน้าที่สะท้อนพระราชจริยาวัตรของพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ รวมทั้งสะท้อนให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถและความสามารถของกวีในการประพันธ์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา และแฝงด้วยการเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์ไทย ผ่านมุมมอง “ธรรมราชา” อย่างสมบูรณ์

คำสำคัญ : ภาพลักษณ์, ธรรมราชา, ฉันทดุสิตสังเวทพระพุทธรูปมหามณีรัตนปฏิมากร

Abstract

This study aims to compare a concept of “Dhamma Raja” image transmission in 2 Dusadi Sungvoey Chan: Emerald Buddha Praising Chan of His Royal Highness Prince Krom Phraya Decha Disorn and Khun Sara Prasoet, and Dusadi Sungvoey Chan solemnizing the Emerald Buddha and Kap Khub Mai solemnizing Her Royal Highness Princess Maha Chakri Sirindhorn. The study focuses on the image of the king which have transmitted through the concept of Dhamma Raja in 2 Kingdom of Thailand’s dynasties: under the reign of King Rama IV and King Rama IX.

The study found that both 2 Dusadi Sungvoey Chan contain the images of Dhamma Raja in 3 characteristics, which are Dasa Raja Dhamma, Ratcha Sangkha Wattu, and Chakrawat Diwat. The factors that differentiate the image transmission of Dhamma Raja are the king’s ethic, the state of society, and the context of transmission. The implication which were hidden in both chan are the mentioning of the king’s competence in poetry, language, creating a job, and preservation of Buddhism. It can be seen that both Dusadi Sungvoey Chan have completely reflected the king’s ethic and his skill in poetry which shows the devotion to Buddhism, and also implicated the honor of Thai kings through the concept of “Dhamma Raja.”

Keywords : Image, Dhamma Raja, Emerald Buddha Praising Chan, Dusadi Sungvoey Chan of Emerald Buddha

บทนำ

“ธรรมราชา คือ พระราชาแห่งธรรม พระราชาผู้ทรงธรรม” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554 : ออนไลน์) ธรรมราชา เป็นแนวคิดที่ปรากฏมาในประเทศไทยเป็นเวลายาวนาน ดังจะเห็นได้จาก พระนามของพระมหากษัตริย์ในสมัยสุโขทัย ดังเช่น “พระมหาธรรมราชา” สืบเรื่อยมาจนกระทั่ง ถึงสมัยอยุธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ ตามลำดับ ทั้งนี้ พระครูสุนทรเขมาภินันท์ และคณะ (2560 : 481-482) ได้กล่าวถึงการนำเสนอ รูปแบบความเป็นธรรมราชาของพระมหากษัตริย์ในสังคมไทยในด้านรูปธรรมและนามธรรมว่า มี 4 รูปแบบ ได้แก่ 1) รูปแบบความเป็นธรรมราชาทางด้านกายภาพ เป็นรูปธรรมที่เกิดขึ้นจากการบำเพ็ญบารมี 2) รูปแบบความเป็นธรรมราชาทางด้านพฤติกรรม ประกอบด้วยพุทธภาวะ มีกรอบแห่งศีล 5 และกุศลกรรม 10 เป็นพื้นฐาน 3) รูปแบบ ความเป็นธรรมราชาทางด้านจิตภาพ ภาวะต่อจิตที่ผู้ปกครองต้องรู้จักในการรักษา ป้องกันและคุ้มครอง และ 4) รูปแบบความเป็นธรรมราชาทางด้านปัญญาภาพ ผู้ปกครองจะต้องมีความเฉลียวฉลาด ในการบริหารจัดการรัฐ นอกจากนี้ยังพบว่า ธรรมราชายังเป็นรูปแบบที่มีส่วนในการสร้างระบอบ การปกครองที่เป็นแบบราชาธิปไตยและธรรมาธิปไตย เพราะถูกมองว่าเป็นเครื่องมือในการสร้างอำนาจในการปกครองรัฐสำหรับกษัตริย์ เพราะทรงครองธรรมด้วยทศพิธราชธรรม จักรวรรดิวัตร และราชสังคหวัตถุจึงสะท้อนให้เห็นได้ว่า ประเทศไทยมีคติความเชื่อแบบธรรมราชา เพื่อเป็นแนวทางในการปกครองอาณาประชาราษฎร์ให้เป็นไปตามความเหมาะสม อีกทั้งแสดงให้เห็นว่าคติธรรมราชาที่ปรากฏย่อมมีการรักษา ปรับเปลี่ยนให้เป็นไปตามยุคตามสมัยเช่นกัน

อย่างไรก็ตาม คติธรรมราชา ได้มีอิทธิพลต่อวรรณคดีประกอบพระราชพิธีในราชสำนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระราชพิธีที่เกี่ยวข้องกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองคือ “พระพุทธรูปมหามณีรัตนปฏิมากร” โดยผู้วิจัยเลือกศึกษาชั้นที่สรเสริญพระมหามณีรัตนปฏิมากรของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร และขุนสารประเสริฐ ซึ่งเป็นวรรณคดีประกอบพระราชพิธีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และฉันท์ดุขวิสังเวทยสมโภชพระพุทธรูปมหามณีรัตนปฏิมากรและกาพย์ขับไม้สมโภช พระราชนิพนธ์สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ

ลักษณะคำประพันธ์ประเภทนี้ เกียรติศักดิ์ ทองจันทร์ (2546 : 83-102) ได้กล่าวว่า “ฉันท์ดุขยัสังเวย ประกอบด้วยคำประพันธ์ประเภท กาพย์ และฉันท์ที่มีการแบ่งออกเป็นตอน ๆ เรียกว่า “ลา” และส่วนของกาพย์ขับไม้ เป็นบทขับลำนำ ในการบรรเลงขับไม้นั้นเป็นคำประพันธ์ที่แตกต่างจากบทอื่น ๆ โดยเรียกชื่อเฉพาะว่า “กาพย์ขับไม้” และเพลงที่ใช้ในการบรรเลงและขับร้องประกอบ การพระราชพิธีสังเวยพระพุทธรูปหามณีนรัตนปฏิมากร ประกอบด้วยเพลงหน้าพาทย์ และเพลงเรื่อง” ฉันท์ทั้ง 2 เรื่อง แม้จะมีลักษณะร่วมกันคือการกล่าวสรรเสริญพระพุทธรูปหามณีนรัตนปฏิมากร การยกพระเกียรติพระมหากษัตริย์ ตลอดจนการชมความงดงามของบ้านเมือง แต่มีข้อสังเกตว่าบริบทการนำไปใช้ของฉันท์ทั้ง 2 เรื่องมีความแตกต่างกัน กล่าวคือ ฉันท์สรเสริญฯ ใช้ประกอบพระราชพิธีดื่มน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ส่วนฉันท์ดุขยัสังเวยใช้ประกอบพระราชพิธีสมโภชพระพุทธรูปหามณีนรัตนปฏิมากร อย่างไรก็ตามแม้จะมีความแตกต่างในเรื่องของบริบทการนำไปใช้ วาระ และรัชสมัยของพระมหากษัตริย์ ภาพลักษณ์ธรรมราชา อันประกอบด้วย ทศพิธราชธรรม ราชสังคหวัตถุ และจักรวรรดิวัตรย่อมสะท้อนให้เห็นพระจริยาวัตรของพระมหากษัตริย์ในด้านการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา เห็นได้จากการจัดพระราชพิธีที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปหามณีนรัตนปฏิมากร ตลอดจนการสะท้อนพระจริยาวัตรในการปฏิบัติพระราชกรณียกิจในพื้นที่ต่าง ๆ ทั่วทุกภูมิภาคประเทศ อีกทั้งสะท้อนให้เห็นสภาพสังคมและวัฒนธรรมในสมัยนั้นได้เป็นอย่างดี แต่หากมองในมุม ของ “ความเป็นธรรมราชาของพระมหากษัตริย์ตามแนวทฤษฎีปรากฏการณ์นิยม” (พระครูสุนทรเขมาภินันท์ และคณะ, 2560 : 481) สามารถตั้งข้อสังเกตได้ว่า ฉันท์ทั้ง 2 เรื่อง แต่งขึ้นในระยะเวลาที่แตกต่างกันก็อาจจะสะท้อนมุมมองของพระมหากษัตริย์ไทยที่มีปรากฏการณ์ (แรงดลใจหรือแรงบันดาลใจ) ที่เกิดขึ้นแตกต่างกัน นั้นหมายความว่า ระยะเวลาย่อมส่งผลต่อความเป็นธรรมราชาในแต่ละพระองค์ให้มีความแตกต่างกันไปด้วย

ด้วยเหตุที่กล่าวมาข้างต้นนี้ ผู้วิจัยจึงมีความเห็นว่างานวิจัยเรื่อง ภาพลักษณ์ “ธรรมราชา” ในฉันท์สรเสริญพระมหารัตนปฏิมากร และฉันท์ดุขยัสังเวยพระพุทธรูปหามณีนรัตนปฏิมากร มีความน่าสนใจในด้านการศึกษาเปรียบเทียบเกี่ยวกับการถ่ายทอดภาพลักษณ์ธรรมราชาที่ต่างวาระ ต่างสมัย และต่างบริบทการนำไปใช้ประกอบพระราชพิธี และเพื่อให้องค์ความรู้ที่เกิดขึ้นได้ เป็นเครื่องมือในการสะท้อนภาพลักษณ์ธรรมราชาที่ปรากฏในวรรณคดีระหว่างอดีตกับปัจจุบันอย่างชัดเจนยิ่งขึ้น

วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษาเปรียบเทียบการถ่ายทอดภาพลักษณ์ “ธรรมราชา” ในฉันท์ดุสฎิสังเวย 2 เรื่อง ได้แก่ ฉันท์สรเสริญพระมหามณีนรัตนปฏิมากรของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร และขุนสารประเสริฐ และฉันท์ดุสฎิสังเวยสมโภชพระพุทธมหามณีนรัตนปฏิมากรและกาพย์ขับไม้สมโภชพระราชานิพนธ์สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

การทำวิจัยเรื่องนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา การถ่ายทอดภาพลักษณ์ธรรมราชา โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาภาพลักษณ์ธรรมราชา พบว่ามีผู้ศึกษาและวิจัยเกี่ยวกับการศึกษาภาพลักษณ์ธรรมราชาโดยศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์ สังคมศาสตร์ และอาจมีมิติด้านของภาษา ดังที่ปรีชา ช่างขวัญยืน (2542 : 1-7) ได้ศึกษาแนวคิดของธรรมราชาไว้ โดยมุ่งนำเสนอแนวคิดธรรมราชาทั้งในคัมภีร์ศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ รวมทั้งอธิบายความหมายของ “ธรรมราชา” ไว้ 2 ประการ คือ หน้าที่ทางศีลธรรมและสิ่งที่ชอบธรรม ซึ่งจะต้องประกอบด้วยหน้าที่ทรงดำรงอยู่ในศีลธรรมทั้งทางกาย วาจา และจิตใจ รวมทั้งทรงใช้ธรรมในการปกครองราษฎรและข้าราชการบริพาร นอกจากนี้ยังพบงานของธลัสพระบาท (2554 : 23-24) ได้ศึกษาเรื่อง “ธรรมะแห่งพระราชา” โดยมีขอบเขตประกอบด้วยพระมหากษัตริย์กับสังคมไทย ทศพิธราชธรรม ธรรมะแห่งพระราชา ทศพิธราชธรรมในรัชกาลที่ 9 ผลการศึกษาพบว่า ธรรมราชาเป็นหลักธรรมที่เกิดขึ้นตามหลักศาสนาพราหมณ์ เมื่อศาสนาพุทธได้ถือกำเนิดขึ้นจึงรับอิทธิพล “ธรรมราชา” มาจากศาสนาพราหมณ์อีกชั้นหนึ่ง ดังจะเห็นได้จากพระนาม พระมหากษัตริย์ตั้งแต่สมัยสุโขทัยเมื่อพระมหากษัตริย์ทรงดำรงในธรรมครบถ้วนสมบูรณ์แล้วจะทรงได้รับการขนานพระนามว่า “ธรรมิกราชา” และอาจมีการนำราชธรรมอื่นๆ มาประกอบเสริมเพื่อให้เกิดความสมบูรณ์ในองค์พระมหากษัตริย์ในฐานะเอกอัครศาสนูปถัมภก

ส่วนงานวิจัยที่ศึกษาแนวคิด “คติธรรมราชา” ในวรรณคดี ได้แก่ งานของชัยรัตน์ พลมุข (2552 : 317-318) ได้ศึกษา “วรรณคดีประกอบพระราชพิธีสมัยรัตนโกสินทร์ : แนวคิดธรรมราชากับกลวิธีทางวรรณศิลป์” โดยศึกษาเกี่ยวกับแนวคิดธรรมราชา ในวรรณคดีประกอบพระราชพิธีสมัยรัตนโกสินทร์ จำนวน 70 เรื่อง ซึ่งชี้ให้เห็นว่า วรรณคดีประกอบพระราชพิธีสมัยรัตนโกสินทร์ในด้านแนวคิดธรรมราชามุ่งนำเสนอ จริยาคติของพระมหากษัตริย์ ได้แก่ การเป็นองค์ธรรมิกราชา ผู้ปฏิบัติตามหลัก ราชธรรมและหลักธรรมทั่วไป การเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ปฏิบัติตามหลักจักรวรรดิวัตร การเป็น พระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมี และการเป็นองค์พุทธศาสนูปถัมภกซึ่งชี้ให้เห็นว่าแนวคิด “ธรรมราชา” ประกอบด้วยแนวคิด 2 ประการ คือ แนวคิดที่ว่า พระมหากษัตริย์ทรงดำรงไว้ซึ่งธรรมะทางพระพุทธศาสนา และแนวคิดที่พระมหากษัตริย์ ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจเพื่อบ้านเมือง นอกจากนี้เสาวณิต วิจารณ์ (2538 : 57-58) ได้ศึกษาเกี่ยวกับ “การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรม ยอพระเกียรติ” ทำให้ทราบว่าวรรณกรรมยอพระเกียรติเป็นวรรณกรรมที่สรรเสริญพระมหากษัตริย์ โดยเริ่มตั้งแต่สมัยอยุธยา (พ.ศ.2017) เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน ทั้งนี้ทำให้เห็นว่า วรรณกรรมยอ พระเกียรติสะท้อนให้เห็นถึงการที่พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ทรง ดำรงตนเป็นพุทธมามกะ และทรงใช้ธรรมทางพระพุทธศาสนาในการปกครอง ซึ่งทำให้เห็นปรากฏการณ์การรับอิทธิพลความเชื่อทั้งคติพราหมณ์และพุทธคือ การปกครองในคติความเชื่อแบบเทวราชาและธรรมราชา รวมทั้งยังทรงเป็น พุทธราชาด้วย

นอกจากนี้ ยังมีงานวิจัยที่ศึกษาแนวคิด “ธรรมราชา” ในการปกครอง บ้านเมืองของพระมหากษัตริย์ไว้ด้วย ดังเช่น สุวิทย์ ภาณุจาร์และลัดดา ผลวัฒนะ (2559) ศึกษาเรื่องพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับธรรมาภิบาลแนวพุทธ โดยศึกษา วิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง พบว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงใช้ หลักธรรมาภิบาลแนวพุทธในการบำเพ็ญพระราชกรณียกิจด้านต่าง ๆ ครบถ้วน ทรงยึดหลักธรรมาภิบาลแนวพุทธ กล่าวคือ หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะหลักธรรมสำหรับผู้ปกครองหรือผู้บริหารเป็นหลักในการประพฤติปฏิบัติ หลักธรรมาภิบาลที่ทรงใช้เป็นหลักนั้น มีทั้งที่ทรงใช้สำหรับการประพฤติปฏิบัติด้วย พระองค์เอง และทรงใช้เพื่อการปกครองบ้านเมือง ซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมาก เช่น

ทศพิธราชธรรม จักรวรรดิวัตร ราชสังคหวัดฤ ถือเป็นส่วนสำคัญที่ส่งผลให้ประเทศไทยมีความเจริญก้าวหน้ามาตามลำดับ

กล่าวโดยสรุป แสดงให้เห็นว่าแนวคิด “ธรรมราชา” เป็นแนวคิดที่พระมหากษัตริย์ปกครองราษฎรด้วยธรรมะ โดยการอาศัยหลักทศพิธราชธรรม และหลักธรรมอื่นๆ ประกอบ ได้แก่ ราชสังคหวัดฤ และจักรวรรดิวัตร ซึ่งทำให้ประชาชนเกิดความพึงพอใจในธรรม และดำรงอยู่ด้วยความศรัทธา รวมทั้งแสดงให้เห็นแนวคิดของธรรมราชาทั้งตามคติพราหมณ์และพุทธ ซึ่งผสมผสานและดำรงอยู่คู่กับสังคมไทยมาอย่างยาวนาน

ระเบียบวิธีทางการวิจัย

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เรื่องภาพลักษณ์ “ธรรมราชา” ในชั้นที่สระบุรีพระมหามณีนรัตนปฏิมากรและชั้นที่ดุสิตวังเวพระพุทธรูปมณีนรัตนปฏิมากร มีวิธีการดำเนินการวิจัย 4 ขั้นตอน ดังนี้ ขั้นตอนแรกคือการกำหนดประเด็นและขอบเขตในการศึกษา โดยมุ่งศึกษาชั้นที่ดุสิตวังเวพระพุทธรูปมณีนรัตนปฏิมากรทั้ง 2 เรื่อง ในประเด็นการถ่ายทอดภาพลักษณ์ “ธรรมราชา” ใน 3 ลักษณะ ได้แก่ ทศพิธราชธรรม ราชสังคหวัดฤ และจักรวรรดิวัตร ขั้นตอนที่ 2 คือการศึกษาเอกสาร แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาการถ่ายทอดภาพลักษณ์ธรรมราชา ขั้นตอนที่ 3 คือการวิเคราะห์และเปรียบเทียบการถ่ายทอดภาพลักษณ์ “ธรรมราชา” ในชั้นที่ ทั้ง 2 เรื่อง และขั้นตอนที่ 4 คือการนำเสนอผลการศึกษาและอภิปรายผลในรูปแบบพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยเรื่อง ภาพลักษณ์ “ธรรมราชา” ในชั้นที่สระบุรีพระมหามณีนรัตนปฏิมากร และชั้นที่ดุสิตวังเวพระพุทธรูปมณีนรัตนปฏิมากร ผู้วิจัยมุ่งศึกษาเปรียบเทียบการถ่ายทอดภาพลักษณ์ “ธรรมราชา” ในชั้นที่ดุสิตวังเว 2 เรื่อง พบว่า การถ่ายทอดภาพลักษณ์ “ธรรมราชา” พบ 3 ลักษณะ ได้แก่ ทศพิธราชธรรม ราชสังคหวัดฤ จักรวรรดิวัตร ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. การถ่ายทอดภาพลักษณ์ธรรมราชาโดยใช้หลักทศพิธราชธรรม

“ทศพิธราชธรรม” คือ ธรรมสำหรับพระเจ้าแผ่นดิน หรือผู้ปกครองบ้านเมือง มี 10 ประการ ได้แก่ 1) ทาน (อวยทาน) 2) ศีล (รักษาศีล) 3) ปริจาคะ (เสียสละได้) 4) อาชวะ (มีใจซื่อตรง) 5) มัททวะ (ทรงความอ่อนโยน) 6) ตปะ (ความเพียร) 7) อักโกธะ (ความไม่โกรธ) 8) อวิหิงสา (ไม่กดขี่ข่มเหง) 9) ขันติ (ความอดทน) และ 10) อวิโรธนะ (ความเที่ยงธรรม) (ป.อ.ปยุตโต, 2560 : 25-28) ผลการศึกษาพบว่า จันท์สรเสริญฯ ของกรมพระยาเดชาดิศร และขุนสารประเสริฐ พบทศพิธราชธรรม 8 ประการและจันท์ดุขฎิสังเวฯ ของสมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ปรากฏทศพิธราชธรรม 5 ประการ ดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 แสดงทศพิธราชธรรมที่ปรากฏในจันท์ทั้ง 2 เรื่อง

ทศพิธราชธรรม	จันท์สรเสริญฯ ของ กรมพระยาเดชาดิศร และขุนสารประเสริฐ	จันท์ดุขฎิสังเวฯ ของ สมเด็จพระกนิษฐา ธิราชเจ้ากรมสมเด็จพระ เทพรัตนราชสุดาฯ
1. ทาน (อวยทาน)	✓	
2. ศีล (รักษาศีล)	✓	✓
3. ปริจาคะ (บริจาค)	✓	✓
4. อาชวะ (มีใจซื่อตรง)	✓	
5. มัททวะ (ทรงความอ่อนโยน)		
6. ตปะ (ความเพียร)	✓	✓
7. อักโกธะ (ความไม่โกรธ)	✓	
8. อวิหิงสา (ไม่กดขี่ข่มเหง)	✓	
9. ขันติ (ความอดทน)		✓
10. อวิโรธนะ (ความเที่ยงธรรม)	✓	✓

จากตารางที่ 1 สามารถอธิบายเป็นประเด็นต่าง ๆ ได้ดังต่อไปนี้

1) **ทาน (อวยทาน)** เป็นหลักทศพิธราชธรรมที่แสดงให้เห็นถึงน้ำพระทัยของพระองค์ ที่พระราชทานความช่วยเหลือราษฎร ซึ่งจากการศึกษาชั้นที่ทั้ง 2 เรื่องนั้นพบว่า “ทาน” พบเฉพาะในชั้นที่สรเสริญฯ ของกรมพระยาเดชาดิศร และขุนสารประเสริฐ ดังคำประพันธ์ที่ว่า **“ทรงศักดิ์สงวนพิภพเพียง จตุรภักดีมาปกครอง บำนาญประทานธนกึ่งกองประกอบเกื้อแลเหลือตรา”** (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร, 2503 : 5) สะท้อนให้เห็นว่าพระองค์ทรงเปี่ยมด้วยน้ำพระทัยอันแน่วแน่ที่จะพระราชทานความช่วยเหลือราษฎร ซึ่งหากพิจารณาจะเห็นได้ว่า “ทาน” ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิบัติมาโดยตลอดประกอบด้วย 2 ประการ ได้แก่ วัตถุทาน และธรรมทาน ในส่วนน้ำพระทัยของพระองค์ท่านนั้น กวีเปรียบกับ **“ชลกระแสสินธุ์ซึ่งมहिมา”** ดังคำประพันธ์ที่ว่า **“พระฤไทยธเทียม ชลกระแส สินธุ์ซึ่งมहिมา แพร่พร่องพระคุณคือกรุณา นิกรทั่วไพทไทย”** (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร, 2503 : 5)

2) **ศีล (รักษาศีล)** เป็นทศพิธราชธรรมประการหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ ทรงประพฤติตนตามหลักธรรมทางศาสนาและเคารพกฎหมายจารีตของบ้านเมือง จากการศึกษาพบว่า “ศีล” ปรากฏอยู่ในชั้นที่ทั้ง 2 เรื่อง สำหรับชั้นที่สรเสริญฯ ของกรมพระยาเดชาดิศร และขุนสารประเสริฐนั้น กวีพรรณนาความของ “ศีล” เพื่อให้ผู้อ่านได้เห็นภาพพระจริยาวัตรของพระองค์ว่าทรงประพฤติตนด้วยหลักธรรมเบญจศีลอย่างครบถ้วน ตลอดจนแสดงให้เห็นว่า มีพระปัญญาที่ลึกซึ้งแตกฉานในพระไตรปิฎก รวมทั้งลุ่มลึกในหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา ดังคำประพันธ์ที่ว่า **“จอมปราชญ์ประเสริฐพระปฏิภาณ กลคือจางลงแผ่นไศล ทรงทราบสว่างปิฎกไตร พิตรมยรรยง”** (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร, 2503 : 5) แสดงให้เห็นว่าชั้นเรื่องนี้ได้ยกพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในฐานะพระมหากษัตริย์ผู้ทรงเปี่ยมด้วยความรู้และเชี่ยวชาญปฏิภาณ ดังจะเห็นได้จากที่กวีกล่าวคำว่า “ปราชญ์” และ “ประเสริฐ” รวมทั้งแสดงให้เห็นว่าความรู้ของพระองค์มีมากล้นจนกระทั่งสามารถบันทึกลงบนแผ่นผาอันกว้างใหญ่ ดังจะเห็นได้จากคำประพันธ์ที่ว่า **“กลคือจางลงแผ่นไศล”** นอกจากนี้ด้วยเหตุที่พระองค์ ทรงเจนจบในพระไตรปิฎกอย่างถ่องแท้ สะท้อนให้เห็นว่าพระองค์มีความกระจำใน

หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้จากคำว่า “ทรงทราบ” และ “สว่าง” เพื่อเน้นให้เห็น “ความรู้ในพระธรรม” ของพระองค์ท่านที่แตกฉานลึกซึ้ง ทรงสามารถวางพระองค์เป็นแบบอย่างแก่ประชาชนได้

อีกทั้ง สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ทรงนำเสนอภาพลักษณ์ของ “ศีล” โดยแสดงให้เห็นถึงพระทัยมุ่งมั่นที่จะประพฤติพระองค์ตามจารีตประเพณี และกฎหมายบ้านเมืองและทรงปฏิบัติพระองค์อยู่ในแบบอย่างศีลเป็นแบบอย่างในการประพฤติปฏิบัติพระองค์ อันส่งผลให้ราษฎรและราชอาณาจักรร่มเย็นเป็นสุขมาจนถึงปัจจุบัน ดังที่พระราชนิพนธ์ว่า **“พาทนพันทุกข์ครองธรรมนำสุข ไสตถิสีปสานต์”** (สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ, 2534 : 76) นอกจากนี้ ในฐานะที่ “ฉันท์ดุขภูมิจึงเวพระพุทหมามณิรัตน์ปฎิมากร” เป็นฉันท์ที่พระราชนิพนธ์ขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อการพระราชพิธี ด้านพระพุทธศาสนา แสดงให้เห็นว่านับเนื่องตั้งแต่สถาปนากรุงรัตนโกสินทร์มานั้น พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ล้วนทรงเป็นพุทธมามกะทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ตลอดจนทรงผดุงรักษาวินัยธรรมประเพณีด้านพุทธศาสนาสืบมาจนถึงปัจจุบัน ดังที่พระราชนิพนธ์ว่า **“เหล่าสงฆทรงคุณพิมล สุกุศลศีลาสิบสร้างพระศาสนสุธา มนอันมผดุงบุญ”** (สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ, 2534 : 76)

จากข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่า ฉันท์สรเสริญฯ ได้อธิบายความเกี่ยวกับศีลอย่างลึกซึ้งกว่า เนื่องจากรัชกาลที่ 4 ทรงเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่งเพราะพระองค์ออกผนวชยาวนานถึง 27 พรรษา ก่อนขึ้นครองราชย์ ทั้งนี้มุมมองการถ่ายทอดภาพลักษณ์ในฉันท์ดุขภูมิจึงเวฯ อธิบายความอย่างกระชับ โดยเน้นที่รัชกาลที่ 9 ทรงยึดหลักธรรมในการประพฤติพระองค์ และทรงสืบสานขนบธรรมเนียมจารีตประเพณี ดังนั้น การถ่ายทอดภาพลักษณ์ธรรมราชาเกี่ยวกับ “ศีล” ของฉันท์ทั้ง 2 เรื่องมีความคล้ายคลึงกันโดยมุ่งเน้นไปที่การครองธรรมและการปฏิบัติตนตามหลักศีลธรรมทางพระพุทธศาสนา

3) ปริจาคะ (บริจาค) เป็นการนำเสนอหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการเสียสละ ซึ่งจากการศึกษาพบว่า “บริจาค” ปรากฏอยู่ในฉันท์ทั้ง 2 เรื่อง สำหรับฉันท์สรเสริญฯ ของกรมพระยาเดชาดิศร และขุนสารประเสริฐนั้น มุ่งถ่ายทอดภาพลักษณ์ว่า

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเสียดสละพระวรกาย พระสติปัญญา ในการบำบัดทุกข์ บำรุงสุขราษฎร ตลอดจนทรงปฏิบัติพระราชกิจตามหลักธรรม สังคหวัตถุ 4 เพื่อสงเคราะห์และเกื้อกูลราษฎรให้ร่มเย็นเป็นสุข ดังคำประพันธ์ ที่ว่า **“อาทรในธรรมทศพิธ-คติดำรงตรง บรรจจากจำแนกจตุรสง คหวัตถุทานทำ”** (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร, 2503 : 5) นอกจากนี้ กวีได้ ยอพระเกียรติยศของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในฐานะที่พระองค์ทรง บำรุงบ้านเมือง ดังจะเห็นได้จากคำประพันธ์ที่ว่า **“บำรุงบุรีมอญท- ยยอดสยามินทร์ จักรพรรดิพงษ์ขจริน ทรเทพวังผจง”** (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร, 2503 : 5) ในส่วนของฉันทดุสิตสังเวชนียะ สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ทรงนำเสนอภาพลักษณ์ของ “บริจาต” พระบาทสมเด็จพระมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราชบรมนาถบพิตร ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจ หลายประการ เพื่อทำนุบำรุงบ้านเมืองให้เกิดความผาสุก ซึ่งพระราชกรณียกิจ ที่สะท้อนให้เห็นอย่างเด่นชัดประการหนึ่ง คือการเสด็จฯ เพื่อบำบัดทุกข์บำรุงสุข แก่อาณาราษฎรในท้องถิ่นห่างไกล เพื่อพระราชทานคำแนะนำให้การส่งเสริม และช่วยเหลือแก่ราษฎรในการประกอบอาชีพ ไม่ว่าจะเป็นการกสิกรรม อุตสาหกรรม การค้าขาย หรืองานราชการต่างๆ พระองค์ทรงช่วยเหลือเกื้อกูลราษฎรเสมอมา ดังพระราชนิพนธ์ว่า ...**“ถิ่นทุรกันดารสถล ธกัศลเสด็จดำ- เนินแนวเนนการกสิกรรม นรผู้ประกอบงาน อุตสาหกิจวนิชการ อนุสรเจือจาง ข้าราชการประกฤตธุการ อนุกุลเสมอมา”...** (สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้ากรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ, 2534 : 76)

ดังนั้น สะท้อนให้เห็นว่าการถ่ายทอดภาพลักษณ์ธรรมราชาเกี่ยวกับ “บริจาต” พระมหาษัตริย์ทั้ง 2 พระองค์ทรงมีจุดหมายเดียวกัน คือ กระทำเพื่อประโยชน์สุข ของราษฎรและบ้านเมือง แต่การนำเสนอเนื้อหาความอาจมีความแตกต่างกัน เนื่องจากฉันทดุสิตสังเวชนียะ ระบุเพียงให้เห็นว่ารัชกาลที่ 4 ทรงมีคุณธรรมในข้อนี้ แต่ไม่ได้ระบุรายละเอียดของพระราชกรณียกิจ แต่ในฉันทดุสิตสังเวชนียะ กลับนำเสนอ พระราชกรณียกิจแทนการระบุถึงคุณธรรมในข้อดังกล่าว หากพิจารณา จะเห็นว่า ลักษณะการนำเสนอภาพลักษณ์เกี่ยวกับ “บริจาต” มีความแตกต่างกัน

4) อาชวะ (มีใจซื่อตรง) เป็นธรรมประการหนึ่งที่มีความเกี่ยวข้องกับ ความซื่อตรง ซึ่งจากการศึกษาชั้นที่ทั้ง 2 เรื่องนั้นพบว่า “มีใจซื่อตรง” ปรากฏเฉพาะ ในฉันทสรเสริญฯ ของกรมพระยาเดชาดิศร และขุนสารประเสริฐ โดยกวีมุ่งนำเสนอ ภาพแห่งความซื่อตรง ดังเห็นได้จาก “คดีดำรงตรง” อีกทั้งชั้นที่เรื่องนี้เป็นชั้นที่ใช้ ในการประกอบการถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา โดยเหล่าข้าราชการมุ่งถวายสัตย์ ปฏิญาณ ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า การที่เหล่าข้าราชการซื่อตรงต่อพระมหากษัตริย์ นั้นแสดงให้เห็นถึงพระบารมีของพระองค์ที่แผ่ปกเกล้าฯ เหล่าข้าราชการและ ทรงประพาดิตนเป็นแบบอย่างแห่งความซื่อสัตย์ต่อบ้านเมือง ยังความอุดมสมบูรณ์ และความสุขสำราญให้แก่ผู้ที่จงรักภักดีต่อพระองค์ ดังคำประพันธ์ที่ว่า **“ใครใดดำรง พริยัก ดิพิสุทธิสัจจ พลังแจ้งประจักษ์ถึกรัง สฤติเลื่องระบือนา”** (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร, 2503 : 6) นอกจากนี้ หากพิจารณาว่าเพราะเหตุใด ชั้นที่ดุษฎีสังเวยฯ จึงไม่ปรากฏธรรมในข้อนี้ ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า การแต่งชั้นที่ ทั้ง 2 เรื่องนี้มีจุดประสงค์ในการใช้งานที่แตกต่างกัน ฉันทสรเสริญฯ ใช้ในพระราชพิธี ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ซึ่งเป็นพระราชพิธีที่มีการกระทำต่อหน้าพระพักตร์ ของพระมหากษัตริย์ ดังนั้นโอกาสที่ใช้ในการอ่านประกอบพระราชพิธีจึงจำเป็นต้อง แสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ทรงมีความซื่อตรง อันจะนำไปสู่ความน่าเชื่อถือ ของข้าราชการที่มาประกอบพิธี ในส่วนของฉันทสรเสริญฯ ใช้ในพระราชพิธี สมโภชพระพุทธรูปมหามณีนรัตนปฏิมากรเท่านั้น จึงไม่จำเป็นต้องแสดงธรรมข้อต่าง ๆ ครบถ้วนทุกประการ

5) ตปะ (ความเพียร) เป็นธรรมที่มุ่งแสดงถึงความมานะพยายามในเรื่องต่าง ๆ ซึ่ง จากการศึกษพบว่า “ความเพียร” ปรากฏอยู่ในชั้นที่ทั้ง 2 เรื่อง สำหรับฉันทสรเสริญฯ ของกรมพระยา เดชาดิศร และขุนสารประเสริฐนั้น สะท้อนให้เห็นว่ากวีมุ่งนำเสนอ ให้เห็นถึง “ความเพียร” ของพระองค์ในการพากเพียรศึกษาหาความรู้เพื่อสร้าง พระปรีชาชาญในด้านต่าง ๆ ซึ่งจะเห็นได้ว่าพระองค์มีความถนัดในด้านหลักธรรม คำสอนทางพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง ดังจะเห็นได้จาก **“ทรงทราบสว่างปิฎกไตร”** นอกจากนี้ ยังทรงพระปรีชาชาญในด้านการแต่งคำประพันธ์ โสยศาสตร์ โหราศาสตร์ อักษรวิธีทางขอม สันสกฤต ดังจะเห็นได้จากคำประพันธ์ที่ว่า **“เชิงโหรเห็นกล ดังทิพนยณลุลูแม่นยำ...“กลกลอนแลกาพย์ครโคง พฤติจันตเพียบเพียร”...**

“ไสยศาสตร์แลสังสกฤตมา ครพากย์พยายาม”... (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร, 2503 : 5)

อีกทั้ง จันท์ดุขฎิสังเวษฯ ของสมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ มีการนำเสนอภาพลักษณ์ของ “ความเพียร” ให้เห็นว่า บุรพมหากษัตริย์ไทยทุกพระองค์ล้วนมีพระราชปณิธานอันแน่วแน่ที่จะรักษา อาณาจักรให้ปลอดภัยจากภัยอันตรายทั้งปวง แม้ว่าประเทศไทยต้องผ่านสงคราม อันโหดร้าย ผ่านการคุกคาม การแย่งชิงเขตแดน แต่ด้วยพระปรีชาสามารถของ พระมหากษัตริย์ทรงปกป้องผืนแผ่นดินไทยไว้ได้ ดังพระราชนิพนธ์ว่า **“เจียนแทบจะ เสียรัฐ อธิปัตยาเปลื้อง ยังอาจถนอมเมือง พสุธาไผทเย็น”** (สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ, 2534 : 76) แม้กระทั่งในรัชสมัย ของพระบาทสมเด็จพระมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร พระองค์มี พระราชปณิธาน อันแน่วแน่ที่ต้องการบริหารชาติบ้านเมืองให้เกิดความผาสุก ให้เป็นชาติที่บริบูรณ์ พร้อมด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหาร ราษฎรมีสัมมาอาชีพที่ดี และบำรุงพระพุทธศาสนาให้ดำรงสืบไป ดังพระราชนิพนธ์ว่า **...“อัญชลีบัวบาท พระภูมิราช รุ่งเรืองบุญญา บริรักษ์ชาติ บำรุงพระศาสน์ อวยเอื้องประชา”...** (สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ, 2534 : 77)

จากที่กล่าวมาข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่าการถ่ายทอดภาพลักษณ์ธรรมราชา เกี่ยวกับ “ความเพียร” ของจันท์ทั้ง 2 เรื่องมีความแตกต่างกันในด้านเนื้อหา กล่าวคือ จันท์สรเสริญฯ มุ่งถ่ายทอดภาพลักษณ์ความเพียรของรัชกาลที่ 4 ว่าทรงมี ความเพียรพยายามในการศึกษาหาความรู้ แต่ในจันท์ดุขฎิสังเวษฯ มุ่งถ่ายทอด ภาพลักษณ์ความเพียรว่า พระมหากษัตริย์ไทยทุกพระองค์ทรงมีความเพียรพยายาม ในการรักษาปกป้องประเทศ และเน้นไปที่รัชกาลที่ 9 ว่า มีความพระราชปณิธาน ที่แน่วแน่ในการที่จะรักษาชาติให้ร่มเย็นและอุดมสมบูรณ์

6) อักโกระ (ความไม่โกรธ) เป็นธรรมที่มีความเกี่ยวข้องกับการปราศจาก อารมณ์โกรธ ซึ่งจากการศึกษาจันท์ทั้ง 2 เรื่องนั้นพบว่า “ความไม่โกรธ” ปรากฏ เฉพาะในจันท์สรเสริญฯ ของกรมพระยาเดชาดิศร และขุนสารประเสริฐ ซึ่งกวี ได้พรรณนาให้เห็นภาพของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงปราศจาก ความโกรธ และทรงสร้างสัมพันธไมตรีกับราษฎร ตลอดจนบำรุงขวัญบ้านเมือง

ให้อุดมสมบูรณ์ นั้นแสดงให้เห็นถึงการที่พระองค์ทรงเป็นมิตรกับคนทั่วไป ส่งผลให้ “แคว้นแคว้นนิคมสมบูรณ์” และ “เมืองออก” มาอาศัยได้ร่มพระบรมโพธิสมภารดังเห็นได้จากคำประพันธ์ที่ว่า ...“**สงวนโลกเลี้ยงหล้าโดยธรรม ท้าววยเขตชั้นแว่นแคว้นนิคมสมบูรณ์เมืองออกอ่อนเกล้ามาทูล ถูบาทบดิศรุย์ เนื่องเนื่องเหลือนับคนนา**”...(สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร, 2503 : 11)

7) อวิหิงสา (ไม่กดขี่ข่มเหง) เป็นธรรมที่แสดงให้เห็นความไม่เบียดเบียน ต่อสิ่งต่างๆ ซึ่งจากการศึกษาชั้นที่ 2 เรื่องนั้นพบว่า “ไม่กดขี่ข่มเหง” ปรากฏเฉพาะในชั้นที่สรรเสริญฯ ของกรมพระยาเดชาดิศร และขุนสารประเสริฐ โดยการนำเสนอภาพลักษณ์ของ “ความไม่เบียดเบียน” สะท้อนให้เห็นพระเมตตาของพระองค์ต่อพสกนิกร และต่อพระบรมพุทธรศาสนา อีกทั้งด้วยความที่ทรงมีพระเมตตา ส่งผลให้ประเทศชาติ “เลอเลิศเคิกเลื่อมศัตถุ” ทำให้ประเทศชาติและประชาชน มีความผาสุกเสมอมา ดังคำประพันธ์ที่ว่า “**เลอเลิศเคิกเลื่อมศัตถุ เพื่อพระคุณผู้ผดุงพระเดชอดิศวร**” (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร, 2503 : 4)

8) **ขันติ (ความอดทน)** เป็นธรรมที่แสดงให้เห็นถึงการมีความอดทนต่อเรื่องราวต่างๆ ซึ่งจากการศึกษาชั้นที่ 2 เรื่องนั้นพบว่า “ความอดทน” ปรากฏเฉพาะในชั้นที่ดุขวิสัยเวทย์ฯ ของสมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ มีการนำเสนอภาพลักษณ์ของ “ขันติ” ซึ่งเป็นหลักทศพิธราชธรรมที่มุ่งแสดงให้เห็นถึงการรักษาปกติภาวะไว้ได้ของพระมหากษัตริย์ มีความหนักแน่น มั่นคงไม่หวั่นไหว และความอดทนต่อการปฏิบัติพระราชกรณียกิจต่างๆ ดังจะเห็นได้จากการเสด็จพระราชดำเนินไปยัง “**ถิ่นทรเหลทูลสถล**” (สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, 2534 : 76) พระองค์มีความตั้งมั่นในพระราชหฤทัยอย่างแน่วแน่ไม่หวั่นไหวต่ออุปสรรคที่เกิดขึ้นระหว่างการเสด็จพระราชดำเนิน เพราะต้องการช่วยเหลือและพัฒนาประชากรราษฎรทุกถิ่นฐาน หลักทศพิธราชธรรม “บริจาค” และ “ขันติ” ไม่อาจจะสามารถแยกออกจากกันได้ อย่างไรเสียก็ต้องเกิดขึ้นและดำเนินไปพร้อมกันจึงจะทำให้การดำเนินงานประสบความสำเร็จดังที่หวังไว้ การปฏิบัติพระราชกรณียกิจของพระองค์ได้ดำเนินตามหลัก “บริจาค” และ “ขันติ” ควบคู่กันไปเพราะพระองค์ทรงมุ่งหวังเพื่อสร้างประโยชน์สุขให้แก่พสกนิกรเป็นสำคัญ

9) **อวิโรธนะ (ความเที่ยงธรรม)** เป็นธรรมที่แสดงให้เห็นถึงความถูกต้อง ซึ่งจากการศึกษาพบว่า “ความเที่ยงธรรม” ปรากฏอยู่ในฉันท์ ทั้ง 2 เรื่อง สำหรับฉันท์สรเสริญฯ ของกรมพระยา เดชาดิศร และขุนสารประเสริฐนั้น ถ่ายทอดภาพลักษณ์ว่า เป็นทศพิธราชธรรมที่สะท้อนให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประพติพระองค์อยู่ในธรรม ดังเห็นได้จากลา 3 ที่กวีมุ่งสะท้อนให้เห็นถึงพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา โดยมุ่งอวยพรความสุขสวัสดิ์ให้เกิดแก่ผู้จงรักภักดี ชื่อสัตย์ และตั้งใจทำคุณประโยชน์แก่บ้านเมือง ดังคำประพันธ์ที่ว่า **“ผู้ใดกตัญญูซื่อตรง ต่อได้บาทบงสุ์ จอมเจ้าพิภพมไหสวรรย์”** (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร, 2503 : 12) ในทางกลับกันย่อมมีการสาปแช่งผู้ที่คิดคดทรยศต่อแผ่นดิน และต่อพระมหากษัตริย์ ดังคำประพันธ์ที่ว่า **“ด้วยกายวชิ จิตรต่อภูมิ สวรรษาอาจให้อันตราย”** (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร, 2503 : 12) ส่วนฉันท์ดุขมูสิ้งเว่ยฯ ของสมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ มีการนำเสนอภาพลักษณ์ของ “ความเที่ยงธรรม” ซึ่งเป็นหลักทศพิธราชธรรมที่มุ่งแสดงถึงความหนักแน่น ถือความถูกต้อง เที่ยงธรรมเป็นหลักในการปกครองของพระมหากษัตริย์ ซึ่งทุกพระองค์มีพระทัยมุ่งมั่นที่จะประพติพระองค์ตามจารีตประเพณีและกฎหมายบ้านเมือง ซึ่งในการปกครองบ้านเมืองพระองค์ทรงปฏิบัติเฉกเช่นเดียวกัน ทรงปกครองทำนุบำรุงชาติบ้านเมืองด้วยความเป็นธรรม ให้ความยุติธรรมแก่สาธารณชนทุกหมู่เหล่า ดังพระราชนิพนธ์ว่า **“...สรวมชีพระณต ณ บทมาศ อธิณถเกรียงไกร ปกหล้านิกรพสกไทย ทะนุรัฐทรงธรรม”** (สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ, 2534 : 76) ด้วยความเที่ยงธรรมที่พระมหากษัตริย์ทรงใช้ในการปกครองชาติบ้านเมืองทำให้ **“จึงมีประชาวีรชเขต มลเทศแดนดิน พึงโพธิสมภรณ์นิ - ทรไรสยามแดน”** (สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, 2534 : 76) ประชาชนทั่วเขตแดนที่พระองค์ทรงปกครองต่างมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารของพระองค์ ดังนั้นจะเห็นได้ว่าการถ่ายทอดภาพลักษณ์ธรรมราชาเกี่ยวกับ “ความเที่ยงธรรม” มีความคล้ายกัน เนื่องจากเนื้อความมุ่งเน้นไปที่พระมหากษัตริย์ทั้งสองพระองค์มีความเที่ยงธรรมในการปกครองบ้านเมือง

2. การถ่ายทอดภาพลักษณ์ธรรมราชาโดยใช้หลักราชสังคหวัตถุ

“ราชสังคหวัตถุ” เป็นหลักการสงเคราะห์ประชาชนของนักปกครองด้วยธรรม 4 ประการ ได้แก่ 1) สัสสมะธัง (การบำรุงพืชขวัญพันธุ์ธัญญาอาหารให้บริบูรณ์) 2) บุริสมะธัง (บำรุงข้าราชการ) 3) สัมมาปาสัง (ผสานคนด้วยการส่งเสริมอาชีพ) และ 4) วาชไปยง (ตรัสด้วยวาจาอ่อนหวาน) (ป.อ.ปยุตโต, 2560 : 20-21) ผลการศึกษาพบว่า จันท์สรเสริญฯ ของกรมพระยาเดชาดิศร และขุนสารประเสริฐ พบราชสังคหวัตถุ 3 ประการ และจันท์ดุขฎิสังเวยาฯ ของสมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ปรากฏราชสังคหวัตถุ 2 ประการ ดังตารางที่ 2

ตารางที่ 2 แสดงราชสังคหวัตถุที่พบในจันท์ทั้ง 2 เรื่อง

ราชสังคหวัตถุ	จันท์สรเสริญฯ ของกรมพระยา เดชาดิศร และ ขุนสารประเสริฐ	จันท์ดุขฎิสังเวยาฯ ของสมเด็จพระ กนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระ เทพรัตนราชสุดาฯ
1. สัสสมะธัง (การบำรุงพืชขวัญพันธุ์ธัญญาอาหารให้บริบูรณ์)	✓	✓
2. บุริสมะธัง (บำรุงข้าราชการ)	✓	
3. สัมมาปาสัง (ผสานคนด้วยการส่งเสริมอาชีพ)	✓	✓
4. วาชไปยง (ตรัสด้วยวาจาอ่อนหวาน)		

จากตารางที่ 2 สามารถอธิบายเป็นประเด็นต่างๆ ได้ดังต่อไปนี้

1) สัสสมะธัง (การบำรุงพืชขวัญพันธุ์ธัญญาอาหารให้บริบูรณ์) การถ่ายทอดภาพภาพลักษณ์ของ “สัสสมะธัง” มุ่งแสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์มีพระปรีชาสามารถในการบำรุงธัญญาอาหารให้บริบูรณ์ ซึ่งจากการศึกษาพบว่า “การบำรุงพืชขวัญพันธุ์ธัญญาอาหารให้บริบูรณ์” ปรากฏอยู่ในจันท์ทั้ง 2 เรื่อง สำหรับจันท์สรเสริญฯ ของกรมพระยาเดชาดิศร และขุนสารประเสริฐนั้น กวีมุ่งพรรณนาให้เห็นภาพพระปรีชาสามารถในด้านการบำรุงขวัญบ้านเมืองให้บริบูรณ์ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

“ถวัลยราชกรุงเทพมหานคร นครชัยลัทธิมา เกษมเกษตรประเทศไทย” (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร, 2503 : 11) โดยกวีมุ่งพรรณนาให้เห็นภาพความสุขของบ้านเมือง โดยใช้คำว่า“เกษมเกษตร” ซึ่งส่งผลให้ **“แว่นแคว้นนิคมสมบูรณ์”** (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร, 2503 : 11)

อีกทั้ง ฉันทดุสิตวิสัยเวทย์ ของสมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ มีการนำเสนอภาพลักษณ์ของ “ลัทธิเมธี” มุ่งแสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์มีพระปรีชาสามารถในการบำรุงธัญญาหารให้บริบูรณ์ นับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้ทรงปราบดาภิเษกและตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นเป็นราชธานี แห่งใหม่ของแผ่นดินไทย พระองค์ทรง **“สร้างพระราชวังบดินทร์ แล้วเสร็จตั้งจินตน์ พร้อมอารามพระศรีรัตนศาสดารามพระพุทธรูปประดิษฐาน นุชบกพิมาน พิสุทธิพิเศษไพบูลย์”** (สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ, 2534 : 75) การอัญเชิญพระพุทธรูปมาประดิษฐานในอารามที่ได้สร้างแล้วเสร็จนั้น ถือเป็นคติความเชื่อที่ว่าอำนาจบารมีของพระพุทธรูปมาประดิษฐานในอารามจะทรงปกป้องคุ้มครองประเทศชาติให้ปราศจากความทุกข์ และช่วยบำรุงข้าวปลาอาหารให้อุดมสมบูรณ์ เกิดความร่มเย็นทั่วทั้งผืนแผ่นดิน ดังพระราชนิพนธ์ว่า **“บันดลมัจฉมังสา พืชพันธุ์ธัญญา บังเกิดทั่วทั้งแผ่นดิน”** (สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ, 2534 : 75) จากบทพระราชนิพนธ์สะท้อนให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถในด้านการบำรุงพืชธัญญาหารให้บริบูรณ์ พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงศรัทธาในพระพุทธรูปมาประดิษฐานเป็นอย่างมาก มีการจัดพระราชพิธีสมโภชตั้งแต่ครั้งอดีตมาจนถึงปัจจุบันนี้ เพราะยังคงมีความเชื่อว่าอำนาจบารมีของพระพุทธรูปมาประดิษฐานจะปกป้องคุ้มครองบำรุงธัญญาหารในแผ่นดินให้อุดมสมบูรณ์ แม้กระทั่งในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตรก็พระราชทานความสำคัญกับพระราชพิธีอันศักดิ์สิทธิ์คือโปรดให้มีการจัดพระราชพิธีสมโภชพระพุทธรูปมาประดิษฐานเป็นสำคัญขึ้น ดังพระราชนิพนธ์ว่า **“จึงองค์ภูวนัย โปรดสมโภชชัย พระพุทธรูป”** (สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ, 2534 : 77)

ดังนั้น หากพิจารณาการถ่ายทอดภาพลักษณ์ธรรมชาติเกี่ยวกับ “สัสสมะรัง” นั้น สะท้อนให้เห็นว่าในชั้นที่สรเสริญฯ มุ่งเน้นให้เห็นภาพความสุขของราษฎรที่เกิดจากการบำรุงบ้านเมืองให้อุดมสมบูรณ์ของรัชกาลที่ 4 ในส่วนของชั้นที่ดุขวิสังเวฯ มุ่งเน้นการกล่าวถึงการสืบสานพระราชประเพณีของรัชกาลที่ 9 ในการสมโภชพระพุทธรูปพระปฐมสมโพธิ เพื่อบำรุงขวัญการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหารให้บริบูรณ์

2. ปุริสเมธัง (บำรุงข้าราชการ) การถ่ายทอดภาพลักษณ์ของการสงเคราะห์ข้าราชการ ผู้ประพฤติดี เป็นการส่งเสริมข้าราชการที่มีความซื่อสัตย์ ประพฤติตนตามกฎระเบียบ ซึ่งจากการศึกษาชั้นที่ทั้ง 2 เรื่องนั้นพบว่า “ปุริสเมธัง” ปรากฏเฉพาะในชั้นที่สรเสริญฯ ของกรมพระยา เดชาติศร และขุนสารประเสริฐ ซึ่งก็มุ่งพรรณนาให้เห็นถึงโบราณราชประเพณีที่ปรากฏในพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา โดยเฉพาะในลา 4 ที่กล่าวถึงความจงรักภักดีของพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการที่มีต่อองค์พระมหากษัตริย์ ซึ่งจะเห็นได้ว่าหากข้าราชการประพฤติปฏิบัติตนดี มีความซื่อสัตย์ กตัญญูทวนเทวาท ทำประโยชน์ให้แก่บ้านเมืองก็จะพระราชทานรางวัลให้ถือเป็นการสร้างแรงจูงใจแก่ผู้ที่ประพฤติดีและมีความสามารถ ดังคำประพันธ์ที่ว่า **“พระราชทานยศศักดิ์โดยประสงค์ ตามตระกูลวงศ์ แลศิลปสาทรหัตถกรรม”** (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาติศร, 2503 : 11 และสิ่งที่พระราชทานนั้นคือเงินทอง เสื้อผ้า และที่อยู่อาศัย ดังคำประพันธ์ที่ว่า **“ให้เลื่อนยศได้รางวัล เงินทองแพรรณ นวัตกรรมาไศรย”** (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาติศร, 2503 : 13)

3) สัมมาปาสัง (ผسانคนด้วยการส่งเสริมอาชีพ) เป็นหลักธรรมของผู้ปกครองที่ใช้ในการส่งเสริม สนับสนุนให้ราษฎรมีอาชีพที่ดีสามารถเลี้ยงชีพของตนได้ ซึ่งจากการศึกษาพบว่า “สัมมาปาสัง” พบในชั้นที่ทั้ง 2 เรื่อง สำหรับชั้นที่สรเสริญฯ ของกรมพระยาเดชาติศร และขุนสารประเสริฐนั้น กล่าวในด้านการส่งเสริมการประกอบอาชีพ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระปรีชาสามารถในการเลือกสรร อบรม ส่งเสริมให้พระราชวงศ์ ตลอดจนข้าราชการปฏิบัติหน้าที่เพื่อบ้านเมืองตามพระราชประสงค์ ดังคำประพันธ์ที่ว่า **“เสนาจุฑามุขอำมาตย์ มหาไทย บริหิตวินิจไฉ- ยมหาโหราจารย์ พราหมณ์พฤติพรหมชาติบัณฑิตย์ ปราชญ์ปรีชาชาญ อาลักษณ์พนักงาน พระนิพนธ์เลขา”...**(สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ

กรมพระยาเดชาดิศร, 2503 : 7) สะท้อนให้เห็นว่าเหล่าข้าราชการ ตลอดจนข้าราชการในกรมกองต่าง ๆ เป็นผู้มีความรับผิดชอบ ดังจะเห็นได้จากการที่กวีเลือกใช้คำว่า “ปราชญ์” “ปรีชาชาญ” เพื่อสื่อความให้เห็นว่าบ้านเมืองมีผู้ที่ปฏิบัติหน้าที่อย่างเข้มแข็งและชำนาญ

อีกทั้ง ฉันทดุษฎีสังเวย ของสมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ มีการนำเสนอภาพลักษณ์ของ “สัมมาปาสา” ว่าได้มีการถ่ายทอดพระราชกรณียกิจที่สะท้อนให้เห็น ถึงการส่งเสริมอาชีพให้แก่ราษฎร ดังจะเห็นได้จากการเสด็จพระราชดำเนินไปยังถิ่นทุรกันดารทั่วแผ่นดินเพื่อพระราชทานความช่วยเหลือให้คำแนะนำเพื่อประชาชนได้มีการประกอบสัมมาอาชีพที่สามารถเลี้ยงตนเองได้ อีกทั้งพระองค์ยังทรงช่วยเหลือ เกื้อกูล สนับสนุนทุก ๆ อาชีพ ดังว่า **“เนินแนวเนะการกสิกรรม นรผู้ประกอบงาน อุตสาหกิจวนิชการ อนุสรเจียรจาร”** (สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ, 2534 : 76) ทรงอนุเคราะห์ส่งเสริมอาชีพเกษตรกรรม อุตสาหกรรม ตลอดจนการค้าขายให้แก่ราษฎรได้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น

ดังนั้น การถ่ายทอดภาพลักษณ์ธรรมราชา “สัมมาปาสา” มีความแตกต่างกันในบริบทของอาชีพ ซึ่งฉันทดุษฎีสังเวย สะท้อนให้เห็นว่าในสมัยรัชกาลที่ 4 พระองค์ทรงสนับสนุนข้าราชการในราชสำนักเป็นหลัก แต่ในฉันทดุษฎีสังเวย สะท้อนให้เห็นว่ารัชกาลที่ 9 ทรงให้คำชี้แนะและแนวทางในการประกอบอาชีพกับราษฎรโดยทั่วไป เพื่อให้ราษฎรได้มีอาชีพที่สามารถเลี้ยงดูตนเองได้

3. การถ่ายทอดภาพลักษณ์ธรรมราชาโดยใช้หลักจักรวรรดิวัตร

“จักรวรรดิวัตร” เป็นหลักธรรมที่เป็นข้อพึงปฏิบัติของการเป็นพระมหากษัตริย์ และหน้าที่ของผู้ปกครองที่ยิ่งใหญ่ ประกอบด้วย 1) อนุโตชนสุมี พลกายสุมี (อนุเคราะห์ทั้งคนในและนอกราชสำนักให้มีความสุข) 2) ขตติเยสุ (ผูกไมตรีกับประเทศอื่น) 3) อนุยุณเตสุ (อนุเคราะห์พระราช วงศานุวงศ์และเหล่าข้าราชการ) 4) พราหมณคหปติเกสุ (อนุเคราะห์พราหมณ์และคหบดี) 5) เนคมชานปเทสุ (อนุเคราะห์ชาวชนบท) 6) สมณพราหมณเสุ (อุปถัมภ์ค้ำครองพระสงฆ์ บรรพชิต สมณะ พราหมณ์) 7) มิคปุกชีสุ (รักษาฝูงเนื้อ นก และสัตว์ทั้งหลายมิให้สูญพันธุ์)

8) อธัมมการปฏิบัติ (ป้องกันมิให้เกิดธรรมทุกชนิดในพระราชอาณาจักร)
 9) อนนํ ธานูปปทานํ (เลี้ยงดูคนจน เพื่อมิให้อุทิศต่อสังคม) 10) สมณพราหมณ
 อุปสงกมิตวา ปณหาปุจฉนํ (เข้าหาสมณพราหมณ์ เพื่อศึกษาบุญและบาปให้แจ้งชัด)
 11) อธัมมราคสูตร ปหานํ (ห้ามจิตไม่ให้ไปในที่ที่กษัตริย์ไม่ควรเสด็จ) และ
 12) วิสรมโลกสูตร ปหานํ (ระงับความโลภไม่ให้ปรารถนาในลาภที่พระมหากษัตริย์
 ไม่ควรจะได้) (ป.อ. ปยุตโต, 2560 : 12-15) ผลการศึกษาพบว่า จันท์สรเสรีญฯ
 ของกรมพระยาเดชาดิศร และขุนสารประเสริฐ พบจักรวรรดิวัตร 8 ประการ และ
 จันท์ดุขฎิสังเวญฯ ของสมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ
 พบจักรวรรดิวัตร 5 ประการ ดังตารางที่ 3

ตารางที่ 3 แสดงจักรวรรดิวัตรที่ปรากฏในจันท์ทั้ง 2 เรื่อง

จักรวรรดิวัตร	จันท์สรเสรีญฯ ของ กรมพระยาเดชาดิศร และขุนสารประเสริฐ	จันท์ดุขฎิสังเวญฯ ของสมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพ รัตนราชสุดาฯ
1. อนนโตชนสฺมึ พลกายสฺมึ (อนุเคราะห์ทั้งคนในและนอก ราชสำนักให้มีความสุข)	✓	✓
2. ขตติเยสุ (ผูกไมตรีกับ ประเทศอื่น)	✓	
3. อนุยฺนเตสุ (อนุเคราะห์ พระราชวงศานุวงศ์และ เหล่าข้าราชการ)	✓	✓
4. พราหมณคหปติเกสุ (อนุเคราะห์พราหมณ์และ คหบดี)	✓	
5. เนคมชานปเทสุ (อนุเคราะห์ชาวชนบท)	✓	✓

จักรวรรดิวัตร	ฉันทสรเสริญฯ ของ กรมพระยาเดชาดิศร และขุนสารประเสริฐ	ฉันทดุษฎีสังเวยา ของสมเด็จพระ พระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพ รัตนราชสุดาฯ
6. สมณพราหมณเณสฺ (อุปถัมภ์ คัมครองพระสงฆ์ บรรพชิต สมณะ พราหมณ์)	✓	✓
7. มิคปักษีสุ (รักษาฝูงเนื้อ นก และสัตว์ทั้งหลายมิให้ สูญพันธุ์)		
8. อธมมการปฏิกุเขโป (ป้องกันมิให้เกิดอธรรม ทุกชนิดในพระราชอาณาจักร)	✓	✓
9. อธนานิ ธนานุปปทานิ (เลี้ยงดูคนจน เพื่อมิให้อกุศล ต่อสังคม)		
10. สมณพราหมณเณ อุปลง กมิตฺวา ปณฺหาปฺจณํ (เข้าหาสมณพราหมณ์ เพื่อ ศึกษาบุญและบาปให้แจ้งชัด)	✓	
11. อธมมราคสฺส ปหานํ (ห้ามจิตมิให้ไปในที่ที่กษัตริย์ ไม่ควรเสด็จ)		
12. วิสมโลกสฺส ปหานํ (ระงับความโลภไม่ให้ ปรารถนาในลาภที่ พระมหากษัตริย์ไม่ควรจะได้)		

จากตารางที่ 3 สามารถอธิบายเป็นประเด็นต่างๆ ได้ดังต่อไปนี้

1) อนโตนสนมึ พลกยสนมึ (อนุเคราะห์ทั้งคนในและนอกราชสำนักให้มีความสุข) เป็นหลักธรรมที่สะท้อนให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ทรงอนุเคราะห์ทั้งคนในและนอกราชสำนักให้มีความสุข ซึ่งจากการศึกษาพบว่า “อนโตนสนมึ พลกยสนมึ” พบในฉันททั้ง 2 เรื่อง สำหรับฉันทสรเสริญฯ ของกรมพระยาเดชาดิศร และขุนสารประเสริฐนั้นแสดงให้เห็นถึงพระจริยวัตรของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการอนุเคราะห์ประชาชนทั้งในและนอกราชสำนักให้เกิดความผาสุก ตลอดจนบริรักษ์บ้านเมืองให้เกิดความสุขสงบ ดังจะเห็นได้จากคำประพันธ์ที่ว่า **“มุลมอมมโหลยศรปารผู้กดี โยจรรจำทูลรชฐลี วรบาทบัวทอง”** (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร, 2503 : 4) นอกจากนี้ยังทรงพระราชทานพระราชานุญาตให้พสกนิกรทั่วพระราชอาณาจักร ดังคำประพันธ์ที่ว่า **“พระคุณคือกรุณานิกรทั่วไผ่ไทย”** (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา เดชาดิศร, 2503 : 5) ในส่วนของฉันทดุขภูสิ้งเวยฯ ของสมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ มีกการนำเสนอภาพลักษณ์การอนุเคราะห์ผู้คนทั้งในและนอกราชสำนักของพระบาทสมเด็จพระมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราชบรมนาถบพิตรว่า พระองค์ทรงอนุเคราะห์ประชาชนให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นด้วยแนวพระราชดำริทางด้านต่างๆ ส่งเสริมอาชีพให้กับราษฎรทุกอาชีพ ทั้งยังดูแลรักษาบ้านเมือง ด้วยความเป็นธรรม การชี้แนะแนวทาง การปกครองบ้านเมืองของพระองค์เปรียบยิ่งกว่าเป็นพระอาทิตย์ที่คอยส่องแสงสว่างให้แก่โลกใบนี้ ทำให้ประชาชนได้มีแนวทางในการดำเนินชีวิต และพัฒนาชาติให้มีความเจริญก้าวหน้าอย่างต่อเนื่องสืบไป ดังพระราชนิพนธ์ว่า **“ทรงราชย์สุริยดล ดลโลก สว่างนา พระจอมจักรีที่แก้ว เกริกแกลัวงฤษฏา”** (สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ, 2534 : 76)

2) ขตติเยสุ (ผูกไมตรีกับประเทศอื่น) เป็นหลักธรรมที่สะท้อนให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์มีสัมพันธไมตรีกับต่างประเทศ ซึ่งจากการศึกษาฉันททั้ง 2 เรื่องนั้นพบว่า “ขตติเยสุ” ปรากฏเฉพาะในฉันทสรเสริญฯ ของกรมพระยาเดชาดิศร และขุนสารประเสริฐ ซึ่งกวิมุงพรรณนาให้เห็นถึงพระราชกรณียกิจในด้านการเจริญสัมพันธไมตรีกับประเทศอื่นๆ ตลอดจนการบำรุงขวัญพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการบริพาร นับได้ว่าพระองค์ทรงดูแลผู้ที่อยู่ใต้ร่มบรมโพธิสมภารอย่างถ้วนทั่ว

ดังคำประพันธ์ที่ว่า **“อาสาจามชำนาญ ทเลล้วนมลายู ฝรั่งแม่นปืนอย่างครู ยุโรปหัดทหารหาญ”** (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร, 2503 : 8) จากคำประพันธ์สะท้อนว่ากวีมุ่งถ่ายทอดแนวคิด “จักรวรรดิวัตร” ซึ่งจะได้เห็นได้จากพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา มีเหล่าพระราชวงศ์ข้าราชการ ข้าราชการ ทั้งประเทศไทยและต่างชาติต่างมาเข้าร่วมพิธีโดยพร้อมเพรียงกัน เห็นได้จากคำว่า “มลายู” “ฝรั่ง” “ยุโรป” ซึ่งจะได้เห็นว่าพระองค์มีพระทัยโอบอ้อมอารีต่อพลกนิกร ในชาติและต่างชาติที่ต่างมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารทั้งสิ้น

3) อนุยุตเตสุ (อนุเคราะห์พระราชวงศานุวงศ์และเหล่าข้าราชการ) เป็นหลักธรรมที่สะท้อนให้เห็นถึงการอนุเคราะห์พระราชวงศานุวงศ์และเหล่าข้าราชการ ซึ่งจากการศึกษาพบว่า “อนุยุตเตสุ” พบในฉันททั้ง 2 เรื่อง สำหรับฉันทสรเสริญฯ ของกรมพระยาเดชาดิศร และขุนสารประเสริฐนั้น ได้นำเสนอภาพการอนุเคราะห์พระราชวงศานุวงศ์และเหล่าข้าราชการ แสดงให้เห็นว่ากวีมุ่งถ่ายทอดภาพที่ทรงดูแลเอาใจใส่ผู้ที่ประพฤติดี โดยจะพระราชทานรางวัลให้ตามสมควร ตลอดจนส่งเสริมกิจการที่ก่อให้เกิดประโยชน์หรือผลดีต่อประเทศชาติ ดังจะเห็นจาก คำประพันธ์ที่ว่า **“จ้านในราชกิจ สุจริตระไวดู ดีชั่วทั่วแผ่นดิน ก็บารบบำรุงใจ”** (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร, 2503 : 7) ในส่วนของฉันทดุขมิถุสังเวชฯ ของสมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ มีการนำเสนอภาพลักษณ์ของ “อนุยุตเตสุ” สะท้อนให้เห็นถึงน้ำพระทัยในการพระราชทาน ขวัญกำลังใจแก่พระราชวงศ์ และข้าราชการบริพารในพระองค์ เพื่อเป็นการเพิ่มขวัญ และกำลังใจเป็นการตอบแทนซึ่งความจงรักภักดีที่มีต่อพระองค์ ซึ่งในพระราชนิพนธ์ดังกล่าวพระบาทสมเด็จพระมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราชบรมนาถบพิตรได้พระราชทานพระราชานุญาตให้แก่อุปการะข้าราชการ ดังตัวอย่างที่ว่า **“ข้าราชการ ประกฤตธรรมา อนุกุลเสมอมา”** (สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, 2534 : 76) พระองค์ทรงอนุเคราะห์แก่อุปการะ “ข้าราชการ” คือ บุคคลของพระราชฯ นั้นหมายความว่าพระองค์ พระราชทานพระราชานุญาตให้แก่อุปการะเหล่าข้าราชการบริพารให้มีความเป็นอยู่ที่ดีตอบแทนซึ่งความจงรักภักดีที่มีต่อพระองค์ตลอดมา

4) **พราหมณ์คหปติเกสุ (อนุเคราะห์พราหมณ์และคหปติ)** เป็นหลักธรรมที่สะท้อนให้เห็นถึงการอนุเคราะห์พราหมณ์และคหปติ ที่แสดงให้เห็นถึงซึ่งจากการศึกษาชั้นที่ 2 เรื่องนั้นพบว่า “พราหมณ์คหปติเกสุ” ปรากฏเฉพาะในชั้นที่สรเสรีญฯ ของกรมพระยาเดชาดิศร และขุนสารประเสริฐ ซึ่งแสดงให้เห็นได้จากการที่กวีพรรณนาให้เห็นผู้ที่มีส่วนร่วมในพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ซึ่งล้วนเป็นเสนาบดี อำมาตย์ พราหมณ์ราชสำนัก และอาลักษณ์ ที่มีความรู้ความสามารถในกิจการบ้านเมืองซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบำรุงขวัญและส่งเสริมกิจการเหล่านี้ ดังคำประพันธ์ที่ว่า **...“เสนาจุฑามุข อำมาตย์มหาดไทย บโรหิตวิจิตรใจ- ยมหาโหราจารย์ พราหมณ์พฤทธิพรหมชาติ บัณฑิตยปราชญ์ ปรีชาชาญ อาลักษณ์พนักงาน พระนิพนธ์เลขา”...** (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร, 2503 : 7) จากคำประพันธ์ ที่กล่าวมา กวีได้พรรณนาให้เห็นภาพพระราชพิธี ตลอดจนมุ่งสะท้อนให้เห็นว่า **“จิตรตั้งกตัญญู กตเวทิจจงสนองบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดูแลสมณพราหมณ์ และข้าราชการ ย่อมทำให้เกิดความสำนึก และกตัญญูต่อองค์พระมหากษัตริย์ และประเทศชาติ พร้อมทั้งจะตั้งใจทำหน้าที่เพื่อรักษาประเทศชาติ**

5) **เนคมชานปเทสุ (อนุเคราะห์ชาวชนบท)** เป็นหลักธรรมที่สะท้อนให้เห็นถึงการอนุเคราะห์ชาวชนบท ซึ่งจากการศึกษาพบว่า “เนคมชานปเทสุ” พบในชั้นที่ทั้ง 2 เรื่อง สำหรับชั้นที่สรเสรีญฯ ของกรมพระยาเดชาดิศร และขุนสารประเสริฐ แม้กวีไม่ได้กล่าวเรื่องนี้โดยตรง แต่ผู้อ่านก็สามารถรับรู้ได้ผ่านการพรรณนาให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ของบ้านเมือง ดังคำที่ว่า **“เกษมเกษตร”** ซึ่งผู้วิจัยมีความเห็นว่าการที่บทฉันท์ในพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา นอกจากจะสะท้อนวัฒนธรรมในราชสำนักแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ทรงทำนุบำรุงบ้านเมืองอย่างดียิ่ง ดังว่า **“ถวัลราชกรูฑเทพมหา นครชัยทสิมา เกษมเกษตรประเทศไทย”** (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร, 2503 : 11) ในส่วนของชั้นที่ดุชะฎิสังเวทยฯ ของสมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้ากรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ มีการนำเสนอภาพลักษณ์ของ “เนคมชานปเทสุ” จะเห็นได้อย่างเด่นชัดทางด้านพระราชกรณียกิจ

เกี่ยวข้องกับการเสด็จพระราชดำเนินไปยัง “ถิ่นทรเหลทูลสถล” (สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้ากรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ, 2534 : 76) ซึ่งเป็นถิ่นทุรกันดารที่อยู่ห่างไกลความเจริญ แต่พระองค์ได้เสด็จฯ ไปเพื่อพระราชทานพระราชานุญาตและทรงชี้แนะแนวทางในการประกอบอาชีพเพื่อให้ประชาชนในถิ่นห่างไกลสามารถดำรงชีพอยู่ได้ด้วย ความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น

6) **สมณพราหมณเส (อุปถัมภ์คุ้มครองพระสงฆ์ บรรพชิต สมณะ พราหมณ์)** เป็นหลักธรรมที่สะท้อนให้เห็นถึงการอุปถัมภ์คุ้มครองพระสงฆ์ บรรพชิต สมณะ พราหมณ์ จากการศึกษาพบว่า “สมณพราหมณเส” พบในฉันททั้ง 2 เรื่อง สำหรับฉันทสรเสริญฯ ของกรมพระยาเดชาดิศร และขุนสารประเสริฐ ได้นำเสนอภาพลักษณ์ของการอุปถัมภ์ค้ำชูพระพุทธศาสนา ตลอดจนสมณชีพรามณ์ ว่ามีความโดดเด่นเป็นอย่างมากในรัชสมัยของพระองค์ เนื่องด้วยพระองค์ **“แจ้งเจนปฏิภาณในราชสาสตร ประเสริฐดำรง”** (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร, 2503 : 11) ทำให้พระองค์เข้าใจหลักธรรมเป็นอย่างดี อีกทั้งจะเห็นได้ว่าคำประพันธ์ฉันทเรื่องนี้ เป็นเหตุแห่งพุทธศรัทธาทั้งของพระมหากษัตริย์ และประชาชน จึงทำให้พระพุทธรามณรัตนปฏิภาณเป็นศูนย์รวมจิตใจทั้งของสถาบันพระมหากษัตริย์และประชาชน และสะท้อนให้เห็นว่าพระองค์ ทรงฉลองพระราชศรัทธาในพระพุทธรามณรัตนปฏิภาณ ดังตัวอย่างต่อไปนี้ **“สบสิ่งสฤติโดยควร เรียงเรียบประมวญ พระคุณในปิ่นปฏิภาณ”** (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร, 2503 : 4) ในส่วนของฉันทดุขภูมิจึงเวฯ ของสมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้ากรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ มีการนำเสนอภาพลักษณ์ของ “สมณพราหมณเส” สะท้อนให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นองค์อัครศาสนูปถัมภก โดยทรงอุปถัมภ์ค้ำชูพระพุทธศาสนา การอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาเปรียบเสมือนการพระราชทานความคุ้มครองแก่พระสงฆ์ และบุคคลทั้งหลายที่มีความเกี่ยวข้องทางด้านศาสนา แม้ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราชบรมนาถบพิตร พระองค์ก็ทรง **“บำรุงพระศาสน์ อวยเอื้อประชา”** (สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ, 2534 : 77) อุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาไปพร้อมกับการปกครองดูแลประชาชนเพื่อให้พระพุทธศาสนาได้เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชาติและพึงหวังให้ประชาชนได้ศึกษาหลักธรรมคำสอนขององค์ศาสดาจนสามารถดำรงชีวิต

ได้อย่างสงบสุข ดังตัวอย่างที่ว่า **“ครองธรรมนำสุข โสติสืบศานต์”** (สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ, 2534 : 76)

7) อธมมการปฏิบัติ (ป้องกันมิให้เกิดอธรรมทุกชนิดในพระราชอาณาจักร)
เป็นหลักธรรมที่สะท้อนให้เห็นถึงการป้องกันมิให้เกิดอธรรมทุกชนิดในพระราชอาณาจักร จากการศึกษาพบว่า “ธมมการปฏิบัติ” พบในฉันท์ทั้ง 2 เรื่อง สำหรับฉันท์สรเสริญฯ ของกรมพระยาเดชาดิศร และขุนสารประเสริฐ สะท้อนให้เห็นจากพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาที่กระทำเบื้องหน้าพระพุทธรูปหามณเฑียรต้นปฏิมากรนับว่าเป็นพิธีที่ศักดิ์สิทธิ์ แสดงให้เห็นถึงความจงรักภักดีต่อสถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ตลอดจนเป็นการที่เหล่าข้าราชการต่างให้คำสัตย์ปฏิญาณในการบำบัดทุกข์บำรุงของประชาชนนั้นแสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตลอดจนบูรพมหากษัตริยาธิราชเจ้า ในส่วนของฉันท์ดุขวิสัยฯ ของสมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ การนำเสนอภาพลักษณ์ของ “ธมมการปฏิบัติ” ได้สะท้อนผ่านการที่พระองค์โปรดเกล้าฯ ให้จัดพระราชพิธีสมโภชพระพุทธรูปหามณเฑียรต้นปฏิมากรขึ้น เพราะมีคติความเชื่อที่ว่าอำนาจบารมีของพระพุทธรูปหามณเฑียรต้นปฏิมากรจะช่วยปกป้องคุ้มครองบ้านเมืองให้พ้นจากอันตรายและอธรรมทั้งหลาย ดังพระราชนิพนธ์ว่า **“พุทธคุณบันดาล ดลมงคลการ พันซ้องผองภัย”** (สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ, 2534 : 77) นอกจากนี้โปรดเกล้าฯ ให้จัดงานสมโภชแล้ว พระองค์ทรงปกครองดูแลประเทศด้วยความเป็นธรรม เมื่อพระองค์ทรงเป็นแบบอย่างของความเที่ยงธรรม ประชาชนก็มีโอกาสจะดำรงตนด้วยอธรรมได้ ซึ่งส่งผลต่อการสร้างแนวทางการป้องกันมิให้เกิดอธรรมทุกประเภทขึ้นในผืนแผ่นดินไทย

8) สมณพราหมณ อุปสงกมิตวา ปญหาปุจฉน (เข้าหาสมณพราหมณ์ เพื่อศึกษาบุญและบาปให้แจ้งชัด) เป็นหลักธรรมที่สะท้อนให้เห็นถึงการเข้าหาสมณพราหมณ์ เพื่อศึกษาบุญและบาปให้แจ้งชัด ซึ่งจากการศึกษาฉันท์ทั้ง 2 เรื่องนั้นพบว่า “สมณพราหมณ อุปสงกมิตวา ปญหาปุจฉน” ปรากฏเฉพาะในฉันท์สรเสริญฯ ของกรมพระยาเดชาดิศร และขุนสารประเสริฐ แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นปราชญ์ทางธรรมโดยแท้ เนื่องด้วยเมื่อพระองค์มีพระชนมายุ 21 พรรษา ได้ผนวชเป็นพระภิกษุถึง 27 พรรษา ทั้งยังได้ศึกษา

พระธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา ตลอดจนด้านอักษรศาสตร์โดยต้องทำให้พระองค์ทรงได้รับการเฉลิมพระเกียรติ ในคำประพันธ์ว่า **“จอมปราชญ์ ประเสริฐพระปฏิภาณ”...“ทรงทราบสว่างปิฎกไตร”** (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร, 2503 : 5)

สรุปผลการวิจัย

การศึกษาเรื่อง ภาพลักษณ์ “ธรรมราชา” ในฉันท์สรเสริญพระมหารัชมังคลาจารย์ และฉันท์ดุขฎิสังเวยพระพุทธรูปมหารัชมังคลาจารย์ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเปรียบเทียบการถ่ายทอดภาพลักษณ์ “ธรรมราชา” ในฉันท์ดุขฎิสังเวย 2 เรื่อง ผลการศึกษาพบว่า ฉันท์ทั้ง 2 เรื่อง มีการถ่ายทอดภาพลักษณ์ธรรมราชาของพระมหากษัตริย์ออกเป็น 3 ลักษณะ ได้แก่ การถ่ายทอดภาพลักษณ์โดยใช้หลักทศพิธราชธรรม การถ่ายทอดภาพลักษณ์โดยใช้หลักราชสังคหวัตถุ และการถ่ายทอดภาพลักษณ์โดยใช้หลักจักรวรรดิวัตร สรุปได้ดังนี้

1) การใช้หลักทศพิธราชธรรม พบในฉันท์สรเสริญฯ 8 ประการ ได้แก่ ทาน ศีล บริจาค ความซื่อตรง ความอ่อนโยน ความไม่โกรธ ความไม่เบียดเบียน และความเที่ยงธรรม และพบในฉันท์ดุขฎิสังเวยฯ 5 ประการ ได้แก่ ศีล บริจาค ความเพียร ความอดทน และความเที่ยงธรรม โดยมีหลักธรรมที่พบเหมือนกัน 4 ประการ ได้แก่ ศีล บริจาค ความเพียร และความเที่ยงธรรม

2) การใช้หลักราชสังคหวัตถุ พบในฉันท์สรเสริญฯ 3 ประการ ได้แก่ การบำรุงพืชพันธุ์พันธุ์ธัญญาหารให้บริบูรณ์ สงเคราะห์บุรุษผู้ประพฤติดี และผลาญคนด้วยการส่งเสริมอาชีพ และพบในฉันท์ดุขฎิสังเวยฯ 2 ประการ ได้แก่ การบำรุงพืชพันธุ์พันธุ์ธัญญาหารให้บริบูรณ์ และผลาญคนด้วยการส่งเสริมอาชีพ โดยมีหลักธรรมที่พบเหมือนกัน 2 ประการ ตามที่พบในฉันท์ดุขฎิสังเวยฯ

3) การใช้หลักจักรวรรดิวัตร พบในฉันท์สรเสริญฯ 8 ประการ ได้แก่ อนุเคราะห์ทั้งคนในและนอกราชสำนักให้มีความสุข ผูกไมตรีกับประเทศอื่น อนุเคราะห์พระราชวงศานุวงศ์และเหล่าข้าราชการ อนุเคราะห์พราหมณ์และคหบดี อนุเคราะห์ชาวชนบท อุปถัมภ์คุ้มครองพระสงฆ์ บรรพชิต สมณะ พราหมณ์ ป้องกันมิให้เกิดอธรรมทุกชนิดในพระราชอาณาจักร และเข้าหาสมณพราหมณ์ เพื่อศึกษา

บุญและบาปให้แจ้งชัด และพบในฉันทุฎฐังเวยฯ จำนวน 5 ประการ ได้แก่ อนุเคราะห์ทั้งคนในและนอกราชสำนักให้มีความสุข อนุเคราะห์พระราชวงศานุวงศ์ และเหล่าข้าราชการ อนุเคราะห์ชาวชนบท อุปลัมภักดิ์ครองพระสงฆ์ บรรพชิต สมณะ พรหมณ์ ป้องกันมิให้เกิดอธรรมทุกชนิดในพระราชอาณาจักร โดยมี หลักธรรมที่พบเหมือนกัน 5 ประการ ตามที่พบในฉันทุฎฐังเวยฯ

อภิปรายผลการวิจัย

จากผลการศึกษาข้างต้นพบว่า ฉันททั้งสองเรื่องมีการถ่ายทอดภาพลักษณ์ ธรรมราชาของพระมหากษัตริย์ออกเป็น 3 ลักษณะ ได้แก่ การถ่ายทอดภาพลักษณ์ โดยใช้หลักทศพิธราชธรรม การถ่ายทอดภาพลักษณ์โดยใช้หลักราชสังคหวัตถุ และการถ่ายทอดภาพลักษณ์โดยใช้หลักจักรวรรดิวัตร ผลการศึกษามีความสอดคล้องกับแนวคิดของปรีชา ช่างขวัญยืน (2542) กล่าวว่า ธรรมราชา คือ หน้าที่ทางศีลธรรม และสิ่งที่ชอบธรรมซึ่งจะต้องประกอบด้วยการที่ทรงดำรงอยู่ในศีลธรรมทั้งทางกาย วาจา และจิตใจ รวมทั้งทรงใช้ธรรมในการปกครองราษฎรและข้าราชการบริพาร ซึ่งจากการศึกษาพบว่าการถ่ายทอดภาพลักษณ์ธรรมราชาจากฉันททั้งสอง เรื่อง ก็ได้สะท้อนให้เห็นว่า พระมหากษัตริย์ทั้ง 2 พระองค์ทรงเป็นผู้ที่เปี่ยมล้นไปด้วย ธรรมราชาทั้งทางศีลธรรมและการปกครองราษฎร อีกทั้งผลการศึกษาภาพลักษณ์ ธรรมราชาที่ปรากฏในฉันททั้งสองเรื่องนี้ได้สะท้อนให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ ทั้ง 2 พระองค์ทรงมีธรรมสำหรับผู้ปกครอง ซึ่งมีความสอดคล้องกับแนวคิดของ ธูลีพระบาท (2554) และงานวิจัยของ สุวิทย์ ภาณุจारीและลัดดาผล วัฒนนะ (2559) พบว่า ธรรมราชาสำหรับผู้ปกครองมีอยู่เป็นจำนวนมาก เช่น ทศพิธราชธรรม ราชสังคหวัตถุ และจักรวรรดิวัตร และในส่วนของ การถ่ายทอดภาพลักษณ์โดยใช้ หลักธรรมแต่ละหลักธรรมนั้นย่อมมีประเด็นย่อยที่เหมือนและแตกต่างกันไปตาม บริบทของเนื้อหา โดยบริบทของเนื้อหาก็ได้รับการสะท้อนมาจากพระราชกรณียกิจ ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในแต่ละรัชสมัย กล่าวคือ การถ่ายทอดภาพ ลักษณ์โดยใช้หลักทศพิธราชธรรม ในฉันทสรเสริญฯ ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่าวิมก นำเสนอให้เห็นภาพของพระราชกรณียกิจ ตลอดจนพระคุณูปการของพระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเฉพาะทศพิธราชธรรมที่เกี่ยวข้องกับทาน ศีล ความเพียร อีกทั้งการถ่ายทอดภาพลักษณ์ธรรมราชาในฉันทุฎฐังเวยฯ ทำให้

เห็นการถ่ายทอดภาพลักษณ์ธรรมราชา โดยการใช้หลัก“ทศพิธราชธรรม” ในการปกครองประเทศ ซึ่งในที่นี้จะมุ่งเน้นไปที่การปฏิบัติพระราชกรณียกิจทางด้านการพระราชทานความช่วยเหลือราษฎร ในท้องถิ่นทุรกันดาร อีกทั้งยังเน้นไปที่การส่งเสริมช่วยเหลือเกื้อกูลผู้ประกอบการอาชีพค้าขาย ตลอดจนข้าราชการบริพาร นอกจากนี้ยังสะท้อนให้เห็นว่าพระองค์มีพระทัยแน่วแน่ในการบริรักษ์ชาติให้มีความเที่ยงธรรมเกิดความสงบสุข และบำรุงพระพุทธศาสนาให้คงอยู่เคียงคู่แผ่นดินไทย แต่ทั้งนี้ก็จะเห็นว่าหลักธรรมที่นำมาถ่ายทอดนั้นอาจไม่ได้ครบถ้วนสมบูรณ์ทุกข้อ แต่เป็นเพียงการหยิบยกหลักธรรมที่เด่นชัดและมีนัยสำคัญบางประการมาพรรณนาความเพื่อแสดงให้เห็นพระจริยวัตรของทั้งสองพระองค์เพียงเท่านั้น

ส่วนการถ่ายทอดภาพลักษณ์โดยใช้หลักราชสังคหวัตถุ ในฉันทสรเสริญฯ ทั้ง 3 ประการนั้น ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่าวิม้งนำเสนอภาพโดยการพรรณนาเหตุการณ์ต่าง ๆ ให้เห็นภาพโดยชัดเจน อีกประการหนึ่งที่สะท้อนผ่านพระจริยวัตรของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นั่นคือการ ที่พระองค์ทรงมีความซื่อสัตย์ทั้งต่อพระองค์เองต่อพระราชวงศ์ ข้าราชการบริพาร ข้าราชการและประชาชน ดังเห็นได้จากพระราชพิธี การถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาที่ปรากฏในฉันทสรเสริญพระมหารัชมังคลาภิเษก อีกทั้งในฉันทดุขมัญญะเวทย์ฯ ทำให้เห็นการถ่ายทอดภาพลักษณ์ธรรมราชา โดยการใช้ “ราชสังคหวัตถุ” ในการปกครองและดูแลราษฎรของพระมหากษัตริย์อยู่ 2 ประการ คือ “สัสสมะธ” คือ การบำรุงขวัญราษฎรให้บริบูรณ์ ซึ่งได้ทรงปฏิบัติ “สัสสมะธ” ผ่านคติความเชื่อ และทำให้ พลสกนกรไทยมีที่ยึดเหนี่ยวจิตใจไปในคราวเดียวกัน และ “สัมมาปาสัง” คือ การผสมผสานประชาชนด้วยการส่งเสริมอาชีพ พระองค์ทรงส่งเสริมอาชีพทุกอาชีพ อีกทั้งผู้วิจัยมีข้อสังเกตอีกประการหนึ่ง คือ การศึกษาในครั้งนี้ทำให้เห็นถึงความสอดคล้องของหลักธรรม 2 หลักธรรม คือ “บริจาค” ในหลักทศพิธราชธรรม และ “สัมมาปาสัง” ในราชสังคหวัตถุ โดยพิจารณาจากพระราชกรณียกิจของพระองค์ซึ่งทำให้เห็นถึงความสอดคล้องได้อย่างเด่นชัด

อีกทั้งการถ่ายทอดภาพลักษณ์โดยใช้หลักจักรวรรดิวัตรก็แสดงให้เห็นว่า ฉันทสรเสริญพระมหารัชมังคลาภิเษกยังคงนำเสนอภาพพระมหากษัตริย์ตามคติพุทธและพราหมณ์อย่างผสมกลมกลืนกัน โดยเฉพาะคติ “จักรวรรดิวัตร” ที่สะท้อนให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์

และพระมหากษัตริย์ทั้งทางคตโลก และคตธรรมผู้ซึ่งเปี่ยมด้วยคุณธรรมจริยธรรม โดยต้องแท้ โดยเฉพาะความเจนจบในเรื่องหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา และฉันท์ดุขฎิสังเวทยฯ ก็แสดงให้เห็นถึงการถ่ายทอดภาพลักษณ์ธรรมราชา โดยการใช้ “จักรวรรดิวัตร” ด้วยเช่นกัน หากพิจารณาในมุมมองของความต่างก็คงต่างกัน ในส่วนของการนำเสนอเนื้อหาเกี่ยวข้องกับพระราชกรณียกิจต่างนั่นเอง และผู้วิจัยมีข้อสังเกตประการหนึ่งคือหลักจักรวรรดิวัตร “เนคมชานปเทศุ” มีความสอดคล้องกับหลักทศพิธราชธรรม “บริจาค” และหลักราชสังคหวัตถุ “สัมมาปาสา” ที่พระองค์ทรงเสียสละกำลังพระวรกายในการเสด็จฯ ไปพระราชทานความช่วยเหลือชาวชนบท และทรงแนะนำส่งเสริมอาชีพ และ “สมณพราหมณสุ” มีความสอดคล้องกับหลักทศพิธราชธรรม “ศีล” กล่าวคือ พระองค์ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ของพระพุทธศาสนา ทรงอนุเคราะห์พระสงฆ์ และตั้งมั่นพระทัยในเบญจศีล และ “อธัมมการปฏิทเน” ซึ่งมีความสอดคล้องกับหลักราชสังคหวัตถุที่ว่า “สัสสมัง” โดยอาศัยคติความเชื่อเกี่ยวกับการบำรุงขวัญธัญญาหารและปกป้องบ้านเมืองไม่ให้เกิดอธรรมขึ้นภายในราชอาณาจักร ดังนั้น เมื่อผู้วิจัยพิจารณาพระราชกรณียกิจในด้านต่าง ๆ จะเห็นได้ว่า หลักธรรมเหล่านี้ล้วนมีสอดคล้องกันอย่างชัดเจน

จะเห็นได้ว่าการถ่ายทอดภาพลักษณ์ที่มีความแตกต่างกันนี้มีความสอดคล้องกับความเป็นธรรมธรรมราชาของพระมหากษัตริย์ตามแนวทฤษฎีปรากฏการณ์นิยม (พระครูสุนทรเทวญาณินท์. 2560) หมายความว่า ระยะเวลาที่แตกต่างกันก็จะสะท้อนมุมมองของพระมหากษัตริย์ไทยที่มีปรากฏการณ์(แรงดลใจหรือแรงบันดาลใจ) ที่เกิดขึ้นแตกต่างกัน แสดงให้เห็นว่าระยะเวลาส่งผลต่อความเป็นธรรมราชา ในแต่ละพระองค์ให้มีความแตกต่างกันไปด้วย อีกทั้ง ฉันท์ทั้งสองเรื่องนับเป็นวรรณคดีประกอบพระราชพิธีสำคัญของบ้านเมืองที่มีการขอพระเกียรติของพระมหากษัตริย์ โดยเฉพาะฉันท์สรรเสริญพระมหามณีนรัตนปฏิมากรใช้ในพระราชพิธี ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยานับว่าเป็นพระราชพิธีที่มีความสำคัญเป็นอย่างมากในช่วงสมัยนั้น และต้องกระทำต่อหน้าพระพุทธรูปมณีนรัตนปฏิมากร และฉันท์ดุขฎิสังเวทยพระพุทธรูปมณีนรัตนปฏิมากร ก็ได้ใช้ในพระราชพิธีสมโภช พระพุทธรูปมณีนรัตนปฏิมากร ทำให้เนื้อหาของฉันท์ทั้งสองเรื่องนี้มีความคล้ายคลึงกันในส่วนของการขอพระเกียรติพระมหากษัตริย์ แต่อาจจะแตกต่างกันในส่วนของพระราชพิธี

ทั้งนี้ก็ยังสะท้อนให้เห็นได้ว่าวรรณคดีประเภทนี้ย่อมมีการถ่ายทอดภาพลักษณ์ ธรรมชาติให้ผู้อ่านได้รับทราบอย่าง แยกแยะ ซึ่งมีความสอดคล้องกับงานวิจัยของ เสาวณิต วิงวอน (2538) และ ชัยรัตน์ พลมุข (2552) ที่ได้ศึกษาเกี่ยวกับวรรณกรรม ยอพระเกียรติและวรรณคดีประกอบพระราชพิธี ผลการศึกษาพบว่า วรรณกรรม ยอพระเกียรติสะท้อนให้เห็นถึงการที่พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ทรงดำรงตนเป็น พุทธมามกะและทรงใช้ธรรมทางพระพุทธศาสนาในการปกครอง วรรณคดีประกอบ พระราชพิธีชี้ให้เห็นว่าแนวคิด “ธรรมราชา” ประกอบด้วยแนวคิด 2 ประการ คือ แนวคิดที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงดำรงไว้ซึ่งธรรมะทางพระพุทธศาสนาและแนวคิด ที่พระมหากษัตริย์ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจเพื่อบ้านเมือง นอกจากนี้ผู้วิจัยมี ข้อสังเกตอีกประการหนึ่งว่า ทำไมต้องมีการสร้างหรือผลิตวรรณคดี แนวพระราชพิธี ขึ้นมาซ้ำ เนื่องจากว่าวรรณคดีพระราชพิธีแต่ละเรื่องนั้นได้แต่งขึ้นเพื่อให้ในวาระ และสมัยที่แตกต่างกันทำให้เนื้อหาในวรรณคดีบางประการไม่สามารถนำมาใช้ได้ ใน ยุคสมัยปัจจุบันจึง มีการผลิตซ้ำขึ้นมาใหม่โดยใช้แนวคิดเดิม ซึ่งแนวคิดธรรมราชา ที่ปรากฏในวรรณคดีที่ต่างยุคต่างสมัย ก็ไม่ได้มีความแตกต่างกันไปมากนักทำให้ ผู้วิจัยมีข้อสังเกตเพิ่มเติมว่าการใช้แนวคิดธรรมราชา ในวรรณคดีประเภทนี้ถือชนบ ทางวรรณคดีอย่างหนึ่ง เนื่องจากสังคมไทยปกครองด้วยรูปแบบประชาธิปไตยอันมี พระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข จึงส่งอิทธิพลต่อแนวคิดในวรรณคดีประกอบ พระราชพิธีและยอพระเกียรตินั้นเอง ดังนั้น สรุปได้ว่า แม้การศึกษาการถ่ายทอดภาพลักษณ์ ธรรมราชาจากวรรณคดีประกอบพระราชพิธีทั้ง 2 เรื่องจะมีความแตกต่างกัน ในยุคสมัย บริบทการนำไป แต่วรรณคดีทั้งสองเรื่องสามารถทำหน้าที่สะท้อน พระจริยวัตรของพระมหากษัตริย์ได้เป็นอย่างดี รวมทั้งสะท้อนให้เห็นถึง ความสามารถของกวีในการประพันธ์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา และแฝงด้วยการ ยอพระเกียรติพระมหากษัตริย์ไทยผ่านมุมมอง “ธรรมราชา”

เอกสารอ้างอิง

เกียรติศักดิ์ ทองจันทร์. (2546). ตับฉันทดุษฎีสังเวยพระพุทธรูปหามณเฑียรตบฏมาร. **วารสารมหาวิทยาลัยทักษิณ**. 6(2), 84 - 102.

ชัยรัตน์ พลมุข. (2552). **วรรณคดีประกอบพระราชพิธีสมัยรัตนโกสินทร์ :**

แนวคิดธรรมราชากับกลวิธีทางวรรณศิลป์ (วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต). กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ธูลีพระบาท. (2554). **ธรรมะแห่งพระราชชา**. กรุงเทพฯ : แสงดาว.

ปรีชา ช้างขวัญยืน. (2542). **ธรรมรัฐ-ธรรมราชา**. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.

พระครูสุนทรเขมาภินันท์ และคณะ. (2560). รูปแบบธรรมราชาในสังคมไทย.

วารสาร มจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์. 6(2) ; 475-488.

ราชบัณฑิตยสภา. (2554). **ธรรมราชา**. กรุงเทพฯ : สำนักงานราชบัณฑิตยสภา.

<https://dictionary.orst.go.th>.

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. (2534). **มณีพลอยร้อยแสง**

(พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต). 2560. **ธรรมของพระราชชา**.

<https://www.watnyanaves.net>.

สมเด็จพระยาเดชาดิศร. (2503). **ชุมนุมฉันทดุษฎีสังเวย**. กรุงเทพฯ :

องค์การคำของคุรุสภา.

สุวิทย์ ภาณุจารีและลัดดา ผลวัฒน์. (2559). พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับ

ธรรมาภิบาลแนวพุทธ. **วารสารสถาบันวิจัยญาณสังวร**. 7(1), 135-148.

เสาวณิต วิงวอน. (2530). **การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมของพระเกียรติ**

(วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต). กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.